

תולדות השראת שכינה (ו) / הר המוריה והעקדה (חלק א)

יְחִידָד: (יז) כִּי בָרַךְ אֲבִרְכָךָ וְהִרְבָּה אֲרֻבָּה אֶת זֶרְעֶךָ
כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׁפַת הַיָּם וְיִרְשׁ זֶרְעֶךָ
אֶת שְׁעַר אֲבִינֹ: (יח) וְהִתְבָּרְכֶךָ בְּזֶרְעֶךָ לֵל גֹּוֹי הָאָרֶץ
עֲקֹב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלִּי: (יט) וַיֵּשֶׁב אֲבִרְהֵם אֶל נְעָרָיו
וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אֲבִרְהֵם בְּבְאֵר
שָׁבַע:

א. ייחודה של העקדה כעליית מדרגה בעבודת ה' של אברהם אבינו

ראינו בשיעור הקודם כי לאורך הליכתו בארץ בנה אברהם
מיזמתו מזבחות במקומות שונים וקרא בשם ה'. נפתח, אם
כן, בכמה היבטים המייחדים את העקדה לעומת עבודת ה'
של אברהם אבינו לפניו.

1. הניסיון הראשון והניסיון האחרון

עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו בימי חייו. ברם, דמיון
מיוחד יש בין הניסיון הראשון ובין הניסיון האחרון:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֲבִרְם לֵךְ לְךָ מֵאֲרֻצְךָ וּמִמֹּלְדֹתֶיךָ וּמִבֵּית
אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָרָאךָ (שם כ"ב, א).

קח נא... אֶת יְצַחֲקָ לְךָ אֶל אָרֶץ הַמְּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ
שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים.

מלבד הצירוף "לך לך", המופיע במקרא בשני מקומות אלו
בלבד, בולטים גם כמה קווי דמיון נוספים. ראשית, בשני
המקרים נצטווה אברהם ללכת למקום שאינו ידוע מראש,
אלא ה' עתיד להראותו לו – דבר המחייב את אברהם
לאמונה ומסירות גדולה. שנית, בשני הניסיונות נתבע
אברהם לוותר על העולם המוכר לו עד כה: בניסיון הראשון
– לעזוב את מולדתו, בית אביו, משפחתו ותרבותו
ולהתנתק ניתוק גמור מעברו; ובניסיון האחרון, לוותר על
ההבטחה המפורשת "כי ביצחק יקרא לך זרע" (שם כ"א, יב)
ועל כל הדרך המוסרית והחינוכית בה צעד עד אז – "דַּרְךְ ה'
לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". אין זה מקרה, אם כן, שניסיונות
אלו מהווים את המסגרת לניסיונותיו של אברהם, באופן
המחדד מאוד את המעבר מארץ ישראל כולה אל מקום
המקדש.¹

הדמיון בין הניסיונות הביא את חז"ל לשאול:

1 זהו נושא רחב ומקיף, הקשור, בין היתר, בעניין מעגלי הקדושה בארץ
בכלל (כלים פ"א משניות ו-ט), ביחס בין מלכות ומקדש, בהבדל בין היתר
התבואה החדשה בכל ארץ ישראל על ידי העומר ובין היתרה במקדש על
ידי שתי הלחם, ועוד. אלו שני מעגלים שונים המשלימים זה את זה,
וכמובן, לא נוכל להרחיב על כך במסגרת זו.

בשיעור הקודם בחנו את עבודת ה' של אברהם אבינו עם
כניסתו לארץ בניית המזבחות ובקריאה בשם ה'. בשיעור
זה ברצוננו להתבונן בגילוי השכינה השביעי שזכה לו
אברהם אבינו, עקדת יצחק, ולגעת בכמה סוגיות הקושרות
מעשה זה להר המוריה ובמשמעותו של קשר זה לדורות.

השיעור על שני חלקיו כבר הובא בזמנו בשיעורינו על
ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ה (שיעורים 9-10) –
מלבד פרק א של השיעור הנוכחי, שהוא חדש. חלק א עוסק
בפרשת העקדה כרמז למקדש העתידי שיקום בהר המוריה,
ומשווה אותה לשתי פרשות נוספות שבהן מתגלה מקום
המקדש. חלק ב ידון בהיבטים נוספים של הנושא.

לשם הנוחות נביא תחילה את פרשת העקדה (בראשית כ"ב, א-
ט) במלואה (הציטוטים בהמשך יהיו ללא הפניות):

(א) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת
אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲנִי: (ב) וַיֹּאמֶר
קח נא את בְּנֶךָ אֶת יְחִידָד אֲשֶׁר אֶהְבֶּתְךָ אֶת יְצַחֲקָ לְךָ
לְךָ אֶל אָרֶץ הַמְּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד
הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים: (ג) וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבְקָר
וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֶת יְצַחֲקָ
בְּנֹו וַיִּבְקַע עֲצֵי עֹלָה וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר
לוֹ הָאֱלֹהִים: (ד) בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיֵּשֶׂא אַבְרָהָם אֶת
עֵינָיו וַיִּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק: (ה) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל
נְעָרָיו שְׁבוּ לְכֶם פֹּה עִם הַחֲמֹר וְאֲנִי וְהַנֶּעֱרָ גִלְכָה עַד
כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשְׁבַּח אֱלֹהֵיכֶם: (ו) וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת
עֲצֵי הָעֹלָה וַיִּשֶׂם עַל יְצַחֲקָ בְּנֹו וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת הָאֵשׁ
וְאֶת הַמַּאֲכָלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: (ז) וַיֹּאמֶר יְצַחֲקָ
אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִי בְּנִי וַיֹּאמֶר
הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאִיָּה הִשָּׂה לְעֹלָה: (ח) וַיֹּאמֶר
אַבְרָהָם אֶל-הָאֱלֹהִים יְרָאָה לוֹ הִשָּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ
שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: (ט) וַיִּבְאוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ
הָאֱלֹהִים וַיִּבְנוּ שָׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת
הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת יְצַחֲקָ בְּנֹו וַיִּשֶׂם אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ
מִמַּעַל לְעֵצִים: (י) וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת יְדֹו וַיִּקַּח אֶת
הַמַּאֲכָלֶת לְשַׁחֵט אֶת בְּנֹו: (יא) וַיִּקְרָא אֵלָיו מִלֶּאֶךָ ה'
מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲנִי: (יב)
וַיֹּאמֶר אֵל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֱרָ וְאֵל תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה
כִּי עֲתָה יָדַעְתִּי כִּי יְרָא אֱלֹהִים אֶתָּה וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת
בְּנֶךָ אֶת יְחִידָד מִמֶּנִּי: (יג) וַיֵּשֶׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו
וַיִּרְא וְהִנֵּה אֵיל אַחֵר נֹאֲחַז בְּסִבְבֵּךְ בְּקִרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם
וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַחַת בְּנֹו: (יד) וַיִּקְרָא
אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יְרָאָה אֲשֶׁר יֹאמֶר הַיּוֹם
בְּהַר ה' יְרָאָה: (טו) וַיִּקְרָא מִלֶּאֶךָ ה' אֶל אַבְרָהָם שְׁנֵית
מִן הַשָּׁמַיִם: (טז) וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יַעַן
אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת בְּנֶךָ אֶת

הקרבתי את האיל הזה תחתיו, היך מה דאת אמר
'ימלוך יותם בנו תחתיו' (מל"ב ט"ו, ז) (בראשית רבה נו ט).

'זאת תורת העולה' (ויקרא ו', ב), ומהו עולה? אלא
שהיא עולה לפני הקב"ה ומכפרת על עונותיהם של
ישראל. כי בעת שעשה אברהם עולת האיל שנאמר
'וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר', ומהו
אחר? אלא אחר שראה הקב"ה כי בכל לבבו ובכל
נפשו בא להעלות ליצחק בנו לעולה, ושלח לו האיל.
אמרו חכמים כי מששת ימי בראשית נברא האיל
להעלותו עולה תחת יצחק, וזה שכתוב 'והנה איל
אחר וגו', ויקח את האיל וגו'. שם הבטיחו הקב"ה
בעת שיעלו בניו עולות שיקבלם מיד (תנחומא צו יג).

קרבן עולה בכלל, וקרבן זה בפרט, מבטאים את תכלית
מסירות הנפש הגמורה: את ההתמסרות המוחלטת לקב"ה,
מבחינה מעשית ומבחינה רוחנית-מהותית כאחד.²

ב. מעשה העקדה –

רמז למקדש העתידי במקום

במובנים רבים מאוד, פרשת העקדה היא המקום הראשון
בתורה (לאפוקי הרמזים בתיאור גן העדן) שנזכרת בו
מהותו העתידי של המקדש, בבחינת "מעשה אבות סימן
לבנים":

- בראש ובראשונה: עצם הציווי להקריב עולה במקום
שימש בעתיד כמקום ההקרבה הבלעדי.
- הבחירה הא-לוהית במקום – "אשר אמר אליך". מובן
שלא היה נגרע דבר ממסירות הנפש של אברהם לו
העלה את יצחק לעולה באזור באר שבע, ובכל זאת הוא
נצטווה ללכת למקום מסוים ביותר, שאותו בחר ה'.
- זהו המזבח הראשון בהר המוריה שהתורה מספרת עליו.
חז"ל, ובעקבותיהם הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ב ה"ב),
יודעים לספר כי במקום הזה הקריבו את קרבנותיהם גם
אדם הראשון, קין והבל ונח – מסורת המדגישה את
היות המקום מקום נבחר להקרבת הקרבנות.³
- התגלותו של נושא היראה במעשה העקדה – "כי עתה
ידעתי כי ירא א-להים אתה" – קשורה באופן מהותי
להר המוריה ולמצוות מורא מקדש.
- ההתגלות הא-לוהית של המלאך במקום זה דווקא
רומזת לסגולתו ולייחודו.
- העלאת האיל תחת יצחק הינה דגם לקרבנות בכלל:
הקרבת בעלי חיים במקום החוטא עצמו (כדלעיל).

אמר רבי לוי: שני פעמים כתיב 'לך לך' – אין אנו
יודעים איזו חביבה: אם הראשונה או השנייה? מן מה
דכתיב 'אל ארץ המוריה' הוי: שניה חביבה מן
הראשונה.

כלומר: המבחן הנדרש בעקדה גדול יותר מן הדרישה ללכת
אל ארץ ישראל – כנראה מפני שבניסיון העקדה נסוג
כביכול הקב"ה מן ההבטחות שהבטיח הוא עצמו.

2. ציווי ובחירה

את המזבחות הקודמים בנה אברהם מיזמתו, ובמקומות
בהם בחר הוא להתעכב; כאן מצטווה אברהם ללכת למקום
מסוים, "אל ארץ המוריה", ושם להעלות את יצחק לעולה.

3. מזבח וקרבן

בניגוד למזבחות שבנה לפני העקדה, שבהם – כפי שראינו
בשיעור הקודם – אין נזכרים קרבנות, כאן בונה אברהם
מזבח ומקריב עליו קרבן בפועל. המזבח והקרבן במקום זה
מבטאים את שלמות הזיקה לקב"ה.

4. הקרבן – חליפי האדם

האיל שהקריב אברהם בעקדה הנו תחליף לקרבן אדם,
דהיינו, להעלאתו של יצחק על גבי המזבח, כפי שאמור היה
להיות מעיקר העניין. הדבר תואם היטב את תפיסתו
העקרונית של הרמב"ן (בפירושו לויקרא א', ט) באשר לקרבנות
בכלל, ולפיה אמור בעצם האדם להיות קרב על המזבח,
והקב"ה מאפשר לו להקריב בעל חיים כתחליף. הנה קטע
מדבריו בעניין:

כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור
ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן,
יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד
הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי
המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של
אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח
כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה
כי חטא לא-להיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך
דמו וישרוף גופו, לולא חסד הבורא שלקח ממנו
תמורה ולפר הקרבן הזה, שיהא דמו תחת דמו, נפש
תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו...

במובן זה, העקדה היא הדגם הראשון, והדגם בכלל, לקרבן
עולה, העולה כליל לה', וכל מהותו – הקרבת בעל חיים
במקום האדם. וכדברי המדרשים:

'ילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת
בנו'. רבי בנאי אמר, אמר לפניו: רבון העולם, הוי
רואה דמיו של איל זה כאילו דמו של יצחק בני,
אימוריו כאילו אימוריו דיצחק ברי, כהדא דתנן: הרי
זו תחת זו, הרי זו תמורת זו, הרי זו חלופי זו – הרי
זו תמורה.

רבי פנחס אמר, אמר לפניו: רבון העולמים, הוי
רואה כאלו הקרבתי את יצחק בני תחלה ואחר כך

2 בכך יש בוודאי גם רמז להווייה הקבועה של הקרבנות במקדש העתידי
במקום. הקדמנו נושא זה בגלל ההשוואה למזבחות הקודמים, שבהם אין
הקרבה בפועל.

3 התורה עצמה אינה מספרת כלל כי אדם הראשון הקריב קרבן; בפרשת
קין והבל אין התייחסות למקום ההקרבה; ובאשר לנח, פשטי הכתובים
מורים כי הקריב בהרי אררט.

ג. ההקבלה בין מעשה העקדה להתגלות בגורן ארוונה היבואי

קיימת הקבלה ברורה ומקיפה בין מעשה העקדה לבין פרשת המפקד וההתגלות שבאה בעקבותיו בגורן ארוונה (הוא ארנן) היבואי, המתוארת בשמ"ב כ"ד ובדה"א כ"א. נבחן את ההקבלות ואת הניגודים וננסה להבין את משמעותם. אך קודם לכן, הבה נראה את פרשת המפקד (מובאת כאן מדה"א כ"א – כ"ב, א):

(א) ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד למנות את ישראל: (ב) ויאמר דויד אל יואב ואל שרי העם לכו ספרו את ישראל מבאר שבע ועד דן והביאו אלי ואדעה את מספרם: (ג) ויאמר יואב יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים הלא אדני המלך כלם לאדני לעבדים למה יבקש זאת אדני למה יהיה לאשמה לישראל: (ד) ודבר המלך חזק על יואב ויצא יואב ויתהלך בכל ישראל ויבא ירושלם: (ה) ויתן יואב את מספר מפקד העם אל דויד ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שלף חרב: (ו) ולוי ובגמון לא פקד בתוכם כי נתעב דבר המלך את יואב: (ז) וירע בעיני האלהים על הדבר הזה ויך את ישראל:

(ח) ויאמר דויד אל האלהים חטאתי מאד אשר עשיתי את הדבר הזה ועתה העבר נא את עון עבדך כי נספלתי מאד:

(ט) וידבר ה' אל גד חזה דויד לאמר: (י) לך ודברת אל דויד לאמר כה אמר ה' שלוש אני נטה עליך בחר לך אחת מהנה ואעשה לך: (יא) ויבא גד אל דויד ויאמר לו כה אמר ה' קבל לך: (יב) אם שלוש שנים רעב ואם שלשה חדשים נספה מפני צריך וחרב אויבך למשגת ואם שלשת ימים חרב ה' ודבר בארץ ומלאך ה' משחית בכל גבול ישראל ועתה ראה מה אשיב את שלחי דבר:

(יג) ויאמר דויד אל גד צר לי מאד אפלה נא בידי ה' כי רבים רחמיו מאד וביד אדם אל אפל: (יד) ויתן ה' דבר בישראל ויפל מישראל שבעים אלף איש: (טו) וישלח האלהים מלאך לירושלם להשחית וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך ומלאך ה' עמד עם גרן ארנן היבואי:

(טז) וישא דויד את עיניו וירא את מלאך ה' עמד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם ויפל דויד והזקנים מכסים בשקים על פניהם: (יז) ויאמר דויד אל האלהים הלא אני אמת למנות בעם ואני הוא אשר חטאתי והרע הרעותי ואלה הצאן מה עשו ה' אלהי תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה:

(יח) ומלאך ה' אמר אל גד לאמר לדויד כי יעלה דויד להקים מזבח לה' בגרן ארנן היבואי: (יט) ויעל דויד בדבר גד אשר דבר בשם ה': (כ) וישב ארנן וירא את המלאך וארבעת בניו עמו מתחבאים וארנן דש

לשון התורה "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" רומזת בביורר לעלייה העתידית לרגל אל המקום הזה, ככתוב: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבעות ובחג הסוכות ולא יראה את פני ה' ריקם" (דברים ט"ז, טז; וראה גם שמות כ"ג, יז; ל"ד, כג).⁴

יסודות הלכתיים רבים קשורים במעשה העקדה, ונזכיר כמה מהם:⁵

- הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ב ה"א) מזהה את מקום המזבח, שהוא "מכוון ביותר", כמקום מזבח העקדה.

- המקדש והתפילה בו מכוונים לרוח מערב, שבה קודש הקודשים, ולדעת הרמב"ם (מורה הנבוכים ח"ג פרק מה) דבר זה נקבע כבר על ידי אברהם, בקדשו את הר המוריה בזמן העקדה.⁶

- במקדש היו עוקדים את טלה התמיד "יד ורגל כעקידת יצחק בן אברהם" (תמיד לא ע"ב).

- העצים הראויים להקרבה ואופן סידור עצי המערכה נלמדים גם כן מהעקדה. על הפסוק "ויבקע עצי עלה" כותב מדרש הגדול "עצים הראויין לעולה", ואת עריכת העצים בעקדה (פס' ט) הוא משווה לעריכת העצים על המזבח: "כתיב הכא 'ויערך' וכתיב להלן 'וערכו עצים על האש' (ויקרא א', ז)."

נוכל אפוא לסכם כי העקדה מהווה תשתית למקדש הן בהיבטים הרוחניים הן בהיבטים ההלכתיים המעשיים.

4 ספורנו מפרש את המילים "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" כך: "המקום שבו ישראל אומרים ביום כתיבת התורה ש'בהר ה' יראה" – כאשר יגלה אותו האל-יתברך, כאמרו 'והיה המקום אשר יבחר' (דברים ל"ב, יא), וזה היה בימי דוד – אותו המקום קרא אותו אברהם 'ה' יראה". לפי פירושו, "היום" היינו: יום כתיבת התורה.

שאלה מעניינת בהקשר זה היא עד כמה ידע אברהם בעצמו שמקום זה יישמש בפועל כמקום המקדש. שאלה זו תלויה בהבנת המילים "ה' יראה" ובהבנת המילה "היום". במדרש הגדול (בראשית ל"ב, יד ד"ה אשר יאמר היום) מובאת דעה שאברהם אכן ידע זאת: "מגיד הכתוב שכבר ידע בו אברהם אבינו שהוא בית עבודה לדורות. וכן את מוצא שלא נעצרה מגפה מישראל בימי דוד אלא בזכות בית המקדש דכתיב 'וכהשחית ראה ה' וינחם' (דה"א כ"א, טו). מאי 'ראה' ר' יוחנן אומר: בית המקדש ראה, שנאמר 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה'".

5 הרחיב על כך הרב י' אריאל, מחזור המקדש לראש השנה, עמ' 52-53. כאן מובאת בקיצור נמרץ תמצית הדברים.

6 זוהי סוגיה רחבה ומעניינת, הראויה לשיעור בפני עצמו. נזכיר רק כי בסוגיה בבבא בתרא כה ע"א מובאים שני נימוקים לכך: א. שלא כעובדי עבודה זרה, המשתחווים מזרחה לשמש (ולפי זה אין חשיבות למערב דווקא, ומה שחשוב הוא רק להימנע מתפילה מזרחה); ב. נאמר (נחמיה ט', ו) "וצבא השמים לך משתחיים", כלומר, בעלותם במזרח משתחווים גרמי השמים לקב"ה – ונמצא אפוא ששכינתו במערב.

הרמב"ם (במורה הנבוכים שם) מזכיר סוגיה זו, אך הוא מדגיש ביותר את ייחודו של המערב דווקא – כניגוד לעבודה זרה: "וטעם הדבר לדעתי כיון שהיתה ההשקפה המפורסמת בעולם אז עבודת השמש ושהיא האלוה, ואין ספק שהיו כל בני אדם פונים למזרח, ולפיכך פנה אברהם אבינו למערב בהר המוריה, כלומר במקדש, כדי שיהו אחוריו לשמש".

ולהעלותו לעולה; דוד מוכן למסור את נפשו ואת נפש בית אביו.

הצלת זרע אברהם וזרע דוד ובית אביו עם הקרבת התחליף על גבי המזבח: אצל אברהם – העלאת האיל; אצל דוד – העולות והשלמים.

בשתי הפרשיות תופס עניין הזרע מקום מרכזי: אצל אברהם – ברכה לזרעו ולכל גויי הארץ בעקבות מעשהו; אצל דוד מנסה יואב למנוע את המפקד מחשש לפגיעה בעם, כפי שאכן קורה בפועל כעונש על המעשה.

הברכה בסוף: אברהם נתברך "כי ברך אברכך... והתברכו בזרעך כל גויי הארץ"; ודוד נתברך על ידי ארוונה "ה' א-להיך ירצך" (שמ"ב כ"ד, כג).

הצטיינות בצורכי ההקרבה: אצל אברהם – לקיחת עצי עולה, אש ומאכלת; אצל דוד – הבקר לעולות והמוריגים לעצים והחטים למנחה.

אברהם אוחז את המאכלת, המלאך אוחז חרב.

הניסיון: ה' מנסה את אברהם, דוד מוסת למנות את ישראל.

בין שתי הפרשות יש הקבלות לשוניות רבות:

לשונות ראייה (ראה לעיל)

"וישלח אברהם את ידו" – "וישלח ידו המלאך" (שם, טו)

"ביום השלישי" – "שלושת ימים"

"וישכם אברהם בבקר" – "ויקם דוד בבקר" (שם, יא)

אזכור באר שבע בחזרת אברהם ובמפקד יואב

אברהם מזכיר השתחויה בדבריו אל הנערים, ארוונה משתחויה לדוד

העצים לעולה

"וירא והנה איל... ויעלהו לעלה תחת בנו" – "ואני הוא אשר חטאתי והרע הרעותי ואלה הצאן מה עשו".

2. ההקבלות הניגודיות וההבדלים

<u>פרשת המפקד</u>	<u>פרשת העקדה</u>
הסתה	ניסיון
חטא המפקד	אין חטא ⁷
בעקבות נגיפת 70,000 איש מבקש דוד "תהי נא ירך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה"	אברהם מוכן למסור את בנו
המלאך מונע את הפגיעה ביצחק	המלאך הוא שמכה, והקב"ה אומר לו "הרף ירך"
פגיעה בריבוי הזרע	ברכה של ריבוי זרע

חטים: (כא) ויבא דויד עד ארנן ויבט ארנן וירא את דויד ויצא מן הגרן וישתחו לדויד אפים ארצה: (כב) ויאמר דויד אל ארנן תנה לי מקום הגרן ואבנה בו מזבח לה' בכסף מלא תנהו לי ותעצר המגפה מעל העם: (כג) ויאמר ארנן אל דויד קח לך ויעש אדני המלך הטוב בעיניו ראה נתתי הבקר לעלות והמוריגים לעצים והחטים למנחה הכל נתתי: (כד) ויאמר המלך דויד לארנן לא כי קנה אקנה בכסף מלא כי לא אשא אשר לך לה' והעלות עולה חנם: (כה) ויתן דויד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות: (כו) ויבן שם דויד מזבח לה' ויעל עלות ושלמים ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על מזבח העלה:

(כז) ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה: (כח) בעת ההיא בראות דויד כי ענהו ה' בגרן ארנן היבואי ויזבח שם: (כט) ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר ומזבח העולה בעת ההיא בבמה בגבעון: (ל) ולא יכל דויד ללכת לפניו לדרש א-להים כי נבעת מפני חרב מלאך ה':

(א) ויאמר דויד זה הוא בית ה' הא-להים וזה מזבח לעלה לישראל:

1. ההקבלות

בחירת מקום המשמש כמקום התגלות והשראת שכינה – הר המוריה.

בניית מזבח במקום.

הקב"ה הוא שבוחר במקום ומראה אותו לאדם: אצל אברהם – "על אחד ההרים אשר אמר אליך... וירא את המקום מרחק"; אצל דוד – גד הנביא הוא שמורה להקים את המזבח בגורן ארוונה היבואי.

הקרבת המקורי נמנע בעקבות מעורבות של מלאך: אצל אברהם קורא מלאך ה' "אל תשלח ירך אל הנער"; אצל דוד אומר ה' למלאך המשחית "רב, עתה הרף ירך".

בשתי הפרשיות מופיעות שתי הנהגות א-לוהיות – בשם א-להים ובשם ה': הציווי על העקדה ניתן בשם א-להים, ואילו מי שמונע את אברהם מלשחוט את יצחק מכונה "מלאך ה'"; במפקד נשלח המלאך המשחית בשם א-להים, אך עצירתו מתוארת בשם ה' (והוא עצמו מכונה שם "מלאך ה'").

הראייה (הן פיזית הן במובן של בחירת המקום) והיראה תופסות מקום משמעותי בשתי הפרשיות, ובפרט ההקבלה:

וישא אברהם את עיניו וירא... עתה ידעתי כי ירא א-להים אתה.

וישא דויד את עיניו וירא... כי נבעת מפני חרב מלאך ה'.

בשתי הפרשיות באה ההתגלות הא-לוהית וגילוי המקום בעקבות מסירות נפש: אברהם מוכן למסור את נפש בנו

7 למעט הבנת רשב"ם (בראשית כ"ב, א), שאברהם נענש בעקדה על כריתת הברית עם אבימלך.

אינסופית, או ח"ו מכוח מחיר נורא של נגף – שבסופו של דבר יחייב אף הוא מסירות נפש.⁸

ד. ההקבלה בין העקדה בהר המוריה לבין ההתגלות ליעקב בבית אל

התורה רומזת לקשר התוכני בין שתי הפרשות,⁹ והסיבה ברורה: בשתי הפרשות תוכן ההתגלות הוא בעצם מקדש, אלא שאצל יעקב זהו המקום המקודש לאבות, ואילו אצל אברהם – המקום המקודש גם לבנים, לדורות.¹⁰ נראה תחילה את הפרשה עצמה (בראשית כ"ח, י-כב):

(י) וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: (יא) וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא: (יב) וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצָּב אֲרָצָה וְרֵאשׁוֹ מֵגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱ-לֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ: (יג) וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹרָהּ אָבִיךָ וְאֱ-לֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֲתַנְנָה וְלִזְרַעְךָ: (יד) וְהִנֵּה זֶרְעֶךָ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ וּפְרָצְתָּ יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרַכְו בְּךָ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ: (טו) וְהִנֵּה אֲנֹכִי עֹמֵד וְשֹׁמְרֵתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ: (טז) וַיִּיקָץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֹן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי: (יז) וַיֵּרָא וַיֹּאמֶר מֶה נֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֱ-לֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם: (יח) וַיִּשְׁכֹּם יַעֲקֹב בְּבֹקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאֲבֹן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁתָיו וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מַצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֵאשָׁה: (יט) וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בַּיִת אֵל וְאוֹלָם לֹז שֵׁם הָעִיר לְרֵאשֻׁנָה: (כ) וַיִּזְדַּר יַעֲקֹב נִדְרָ לֵאמֹר אִם יִהְיֶה אֱ-לֹהִים עִמָּדִי וְשֹׁמְרֵנִי בְּדֶרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וְגִבָּה לְלִבְשִׁי: (כא) וְשִׁבַּתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בַּיִת אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵ-לֹהִים: (כב) וְהָאֲבֹן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מַצְבֵּה יִהְיֶה בַּיִת אֱ-לֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֵן לִי עֲשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ:

המקום מתגלה בעקבות המגפה ומסירות נפש	המקום מתגלה מכוח עמידה בניסיון ומסירות נפש
שלושת הימים הם העונש לאחר המעשה	שלושת הימים הם משך ההליכה להר המוריה
דוד רואה את המקום לאחר העונש, בעמדו אצל הגורן	אברהם רואה את המקום מרחוק
דוד חיפש את המקום ומסר נפשו על כך, אך המקום נתגלה לו רק בעקבות המגפה	אברהם לא חיפש את המקום; הוא נצטווה ללכת לשם וראה אותו

3. משמעות ההקבלות

משמעות ההקבלות היא בראש ובראשונה העיקרון "מעשה אבות סימן לבנים". אברהם אבינו גילה את המקום, והמקום נבחר על ידי הקב"ה בעקבות מסירות הנפש של אברהם. במעשיו הראה אברהם אבינו את הדרך לבניו הן במסירות הנפש הן בגילוי המקום. ואכן, מעשיו של דוד מקבילים למעשי אברהם הן בתוכנם (מסירות הנפש, בניין המזבח והקרבת האיל, ההתגלות הא-לוהית) הן בכך שבעקבותיהם נתגלו המקום ובחירתו.

בשתי הפרשיות התוצאה היא גילוי המקום: השראת שכינה, ובסופו של דבר – בניין המקדש. ההבדלים היסודיים ביניהם הם בדרך ההגעה למקום, בסיבות ובמגמות.

אברהם אבינו מתעלה בעקדה התעלות רוחנית אדירה, תוך ויתור לכאורה על הבטחה, על דרכו המוסרית ועל עולמו הרוחני, ומתוך יראה ואהבה עליונות וענווה מוחלטת. בעקבות זאת נשבע לו ה' ומברך אותו בריבוי הזרע ובהצלחתו, ומכוח אלה – בברכת כל גויי הארץ.

לדוד, עם כל כיסופיו האדירים ועינוייו למציאת מקום המקדש (כמתואר בתהילים קל"ב), מתגלה המקום דווקא בעקבות חטא המפקד (הגם שנבע מהסתה), ששורשו בגאווה שבשליטה על צבא גדול ועצום; רק מכוח המגפה הנוראה בעם (70,000 איש) מגיע דוד לנכונות גמורה למסירות נפש וביטול מוחלט שלו ושל שושלת בית אביו (דהיינו: של המשך מלכותו), וזוכה לגילוי המקום. בפרשה זו (כבפרשות נוספות) מתגלה דוד כבעל תשובה שלמה, ומסירות הנפש, היראה והענווה שהביאו לגילוי המקום במקרה זה נובעות מתשובה גדולה ומקבלת אחריות בעקבות החטא (שלא כבאברהם, שגילה מידות אלו כבר מלכתחילה).

בשתי הפרשות מתגלה לבסוף מקום המקדש והשראת שכינה בעקבות מסירות נפש גמורה, יראה ואהבה וענווה. ההבדל הוא בגורם להופעתן של אותן מידות: האם היו כבר מתחילה, או שמא באו רק בעקבות נגף. ואפשר שכך הדברים גם לדורות: לגילוי המקום דרושה מסירות נפש, והמקום – בעזרת ה' יתגלה; אך מסירות הנפש יכולה לבוא מלכתחילה, מתוך הבנה שקרבת א-לוהים דורשת מסירות

8 בספרו עוז מלך הקדיש הרב אריאל פרק להשוואה זו (עמ' 246-249). הבנה זו תואמת כמובן את תפיסת הרמב"ן, שלפיה (וכן איתא במדרש תהילים י"ז) הנגף בא בגלל התרשלותו של העם בדרישת מקום המקדש. נרחיב על כך בע"ה בשיעור שיעסקו במפקד ובתוצאותיו.

9 חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ה ועוד) מזהים (בדרכים שונות) את בית אל זו עם הר המוריה. אנו, על דרך הפשט, מזהים את ההתגלות ליעקב בלזו היא בית אל שבצפון נחלת בנימין (המזוהה במקום הנקרא כיום בורג' ביתין).

10 בחלק מן הדברים עסקנו בשיעורים על הדרך לירושלים בשנת ה'תשס"ה (שיעורים 3-1). הקבלה זו היא חלק מהקבלה כללית יותר בין בית אל לירושלים, שעליה נרחיב בע"ה בשיעור על נחלת בנימין.

1. ההקבלות¹¹

- קדושת המקום מתבררת בעקבות התגלות א-לוהית ישירה והופעת מלאכים.
- ההתגלות היא בשם א-להים ובשם ה' גם יחד.
- ברכת הזרע – ומכווחו ברכת גויי הארץ וכל משפחות האדמה.
- בשתי הפרשיות עולה יסוד היראה בעקבות ההתגלות וכחלק ממנה.
- הדגשת המילה "מקום", הרומזת למשמעותם המיוחדת של הר המוריה ובית אל.
- קריאת שם למקום בעקבות ההתגלות: "ה' יראה", "בית אל".
- השכמה בבוקר.

2. ההבדלים

<u>פרשת העקדה</u>	<u>פרשת ההתגלות בבית אל</u>
הר המוריה	בית אל (ששמה לראשונה לוז)
"והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים"	"והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה"
מזבח	מצבה
איל לעולה	יציקת שמן
לאחר קריאת שם המקום באה הערת התורה "אשר יאמר היום בהר ה' יראה"	בעקבות קריאת שם המקום נודר יעקב: "...והאבן הזאת אשר שמת ימציבה יהיה בית א-להים"
גילוי המקום בא בעקבות ניסיון ייחודי עצום ומסירות נפש עילאית	גילוי המקום בא בדרכו של יעקב לחרן

3. משמעות ההקבלות וההבדלים

ההקבלה התוכנית העיקרית היא קדושתם של שני המקומות וההתגלות המיוחדת בהם. בשתי הפרשות עולים כל המאפיינים של מקדש (קדושת המקום וקריאתו בשם, התגלות, יסוד היראה, עבודה בעקבות ההתגלות). ההבדל העיקרי הוא זהות המקום¹² וייעודו: בית אל, המקדש הטבעי של האבות, לעומת ירושלים – המקדש הבחירי של הבנים.

בהקשר זה מעניין הניסוח השונה של ברכת הזרע: אצל אברהם "ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים", ואילו אצל יעקב – "כעפר הארץ". אצל אברהם, בהר המוריה – המקום שעתיד להיות מקום השראת שכינה לעולם – מבטא דימוי הזרע את החיבור השלם בין שמים לארץ, מן הכוכבים ועד החול. אצל יעקב, במקדש האבות, מצטמצם הדימוי לעפר הארץ: לצד הגשמי והטבעי של עבודת ה', המופיע אצל האבות.

לאור זאת מובן מדוע בונה אברהם בהר המוריה מזבח, שיהיה דרך העבודה העיקרית של עם ישראל במקדש הקבוע, בעוד שיעקב לוקח את האבן ושם אותה מצבה – צורת עבודה טבעית יותר, האהובה על האבות אך אסורה על הבנים (דברים ט"ז, כב). גם בהקשר זה מבטא יעקב את המציאות הטבעית הראשונית והזמנית, בעוד שאברהם מבטא את המציאות הקבועה והנצחית.¹³

למעשה, יש כאן ביטוי גם להבדל בין אברהם ויעקב עצמם. בחינת בית אל תתגלה בתקופת האבות עצמם, שבה יתקיים במקום מקדש, ויעקב ישוב אליו (פרק ל"ה); ובהמשך היא תתגלה בגבול בנימין ואפרים, בני רחל – אשתו האהובה של יעקב (שראה ביוסף את בכורו ממשיכו, ונתן לו נחלה כפולה בארץ ישראל). הבחינה שרואה אברהם, לעומת זאת, תתגלה בשלמותה בירושלים בהר המוריה: במקום המחבר את יהודה ובנימין, את לאה ורחל.

סיכום

ראינו כי פרשת העקדה מהווה למעשה את האזכור הראשון בתורה למקדש, למקומו ולאופיו, וכי היא רומזת בתוכנה לשתי התגלויות עתידיות של מקום מקודש: ההתגלות ליעקב בבית אל, המבטאת את הבחינה הטבעית והזמנית של עבודת ה' על ידי האבות; וההתגלות לדוד בהר המוריה, המבטאת את הבחינה הבחירית של עבודת ה' הקבועה של הבנים.¹⁴

 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *
 * עורך: בעז קלוש *

 * בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דואר: office@etzion.org.il *

13 מעניין לבחון אם הבדל עקרוני זה מתבטא גם בסוגי הקרבן: איל לעולה לעומת יציקת שמן, הרומזת לנסכים. לרעיון זה יש תימוכין בידי הקרבנות לדורות, שאז מופיעים הנסכים כנלווים לעבודת הקרבנות, שהיא העיקר, ואכמ"ל.

14 יש בדברינו כאן השלמת מה והרחבה לשיעורינו על הדרך לירושלים (ראה הערה 10).

11 אנו נדגים כאן את ההקבלות וההבדלים על פי ההתגלות הראשונה בבית אל. ברם, יש לדעת כי קיימות הקבלות רבות גם בהתגלות השנייה ליעקב בבית אל, בשונו מחרן (בראשית ל"ה, א-טו): הוא מצטווה לבנות מזבח לא-ל הנראה אליו בברחו מפני עשו אחיו; ה' נראה אליו ומברך אותו, בברכת הזרע והארץ; ויעקב מצבי מצבה, נוסף עליה נסך ויוצק עליה שמן, וקורא את שם המקום בית אל.

12 ההבדל בין המקומות שב ועולה במשמעויות העתידיות שלהם: בית אל תשכון בגבול אפרים ובנימין ויוצב בה עגל; ואילו ירושלים תימצא בגבול בנימין ויהודה, ובה ייבנה להבדיל בית המקדש.